

BÄTTRE OCH BÄTTRE DAG FÖR DAG?

Inge-Bert Täljedal kommenterar Torbjörn Tännsjö's artikel »Bättre och bättre dag för dag», Tidskrift för politisk filosofi, nr 1, 2003.

Tännsjö's moraliska kalkyl

I EN hedonistisk-utilitaristisk resultat-kalkyl över den moraliska utvecklingen 1975–2000 drar Torbjörn Tännsjö slutsatsen att världen har blivit bättre. »Huvudargumentet för den slutsatsen är ökningen i antalet kännande varelser – människor, däggdjur, fåglar – som lever liv värda att leva.» I sammanhanget gör Tännsjö några i förhållande till teorin perifera, men inte desto mindre intressanta, antaganden:

1) Fåglarnas antal och livsbetingelser tas med i kalkylen. Den stora ökningen av antalet kycklingar, från 5,9 till 14,7 miljarder, får därmed tyngd i beräkningarna. Slutsatsen att världen har blivit bättre på 25 år skulle enligt Tännsjö kunna vara felaktig, om kycklingarnas känslor i själva verket har varit mera negativa än vad han antagit.

2) Fiskarnas antal och livsbetingelser hålls utanför kalkylen. Självmedvetande antas inte vara en förutsättning för att en individ ska kunna känna ett moraliskt relevant lidande. Ändå tror inte Tännsjö att fiskar kan lida eller känna välbefinnande. Frågan hur det är att vara lax har inget sant svar, menar han, medan frågan hur det är att vara hök eller sparv tydligen skulle kunna ha det.

Tännsjö's övergripande slutsats kan mycket väl vara beroende av att postulatet om fiskars större moraliska likhet med växter än med fåglar håller streck.

Kan fiskar lida?

TÄNNSJÖ'S TRO OM fiskars själsliv är måhända korrekt, vem vet. Att den delas av många konventionellt tänkande människor vågar man nog sluta sig till från

sportfiskets popularitet i vida kretsar, i förening med den godmodighet varmed gemene man tycks se på sådant som abborrmete och kast med drag eller fluga. Det är ändå svårt att förstå vad Tännsjö kan ha för grund att på detta sätt göra åtskillnad mellan fåglar och fiskar. Låt vara att många så kallade vegetarianer i hans bekantskapskrets sägs äta fisk utan att tveka. Den upplysningen skulle ha haft större slagkraft, om man fått förklarat för sig varför vännerna inte tillåter sig att också uppfatta kycklingar som ett slags växter i moraliskt hänseende. Kanske finns det i verkligheten inte något filosofiskt intressant skäl alls till denna kulinariska diskriminering. Måhända bör man uppfatta Tännsjö's uppsats som ett principförslag till hur man kan strukturera en kalkyl av världens moraliska utveckling, snarare än som ett vetenskapligt förpliktande ställningstagande till den aktuella slutsatsen och dess härledning.

Vilka variabler man än väljer ut för jämförelsen, förefaller inte de biologiska skillnaderna att vara så mycket större mellan däggdjur och fiskar än mellan däggdjur och fåglar att vi därigenom kan vara fria att slippa anta mentala egenskaper hos fiskarna, om vi antar sådana hos fåglarna. I synnerhet verkar det obegripeligt varför en för överlevnaden så fundamental funktion som förmågan att känna smärta skulle saknas hos de förra men finnas hos de senare. Fiskar uppvisar tydliga avvärjnings- och flyktbeteenden, när de utsätts för sådan påverkan som vi vet gör ont eller är skrämmande för oss själva.

Sportfiskare som i likhet med mig inte vill vidgå att deras avkopplande fritidssysselsättning innehåller ett sadistiskt moment kan nog, just på grund av sina erfarenheter av kämpande fisk, sällan nöja sig med bortförklaringar ad modum Tännsjö, dvs. idén att fisk saknar förmågan att lida. Man tvingas till andra försvar för den egna självbilden.

Är den krokade fiskens lidande ursäktligt? FÖR EGEN DEL har jag känt mig ursäktad av att jag som fiskare knappast tillfogar abborren eller öringen ett större eller mycket annorlunda lidande än vad som utgör en sida av artens naturliga livsföring. Det låter visserligen överdrivet att säga att jag räddar abborren från gäddans gap, när jag drar upp den med mitt met- eller spinnspö. Men jag tycker mig kunna trösta mig med att det lidande som jag förorsakar inte är större än det som sannolikt annars skulle ha kommit min fångst till del, som mat i magen på en gädda eller en annan, större abborre.

Den apologetik vilar på en idégrund som jag dock måste tillstå känns skakigare än bedömningen av den individuella abborrens livs- och lidandemöjligheter. Nämligen en närmast metafysisk idé om Naturens Ordning och om min frihet från moraliskt ansvar för denna ordning. Tanken är inte så primitiv att den sätter likhetstecken mellan »naturlig» och »god». Avsikten är inte heller att bestrida att vi har moralisk skyldighet att motarbeta en myckenhet av ondska som på ett eller annat sätt härrör ur naturliga förhållanden, exempelvis infektionssjukdomar.

Den etiska frågan vid metspöet gäller snarare hur långt detta ansvar kan sträcka sig utan att övergå i det absurda. Eftersom mitt uppmetande av en abborre knappast ökar abborrarnas totala lidande utan bara ersätter en möjlig instans av lidande (gäddans hugg och nedsväljande av abborren) med en annan som möjligen dessutom är mildare än smärtan och skräcken under gäddans tänder, tycks det mig inbilskt att sluta meta i syfte att göra moraliskt gott.

Resonemanget rättfärdigar inte omedelbart alla former av sportfiske. Kanske finns det sätt att fiska som skiljer sig från det banala metandet genom att faktiskt innebära en nettomässig ökning av fiskarnas lidande. Sannolikheten att bli

plågsamt jagad och uppäten av ett annat rovdjur – vare sig storöring, tärna, fiskgjuse eller annat – är kanske så varierande mellan olika arter att det har betydelse i sammanhanget. Om man, som vanligt är, fiskar i syfte att få grov fisk på kroken, förefaller det inte troligt att det åsyftade bytet skulle löpa särskilt stor risk att istället fångas av något annat rovdjur än sportfiskare. Det skulle vara yrkesfiskare i så fall. Kanske är därför sådant som allmänt betraktas som särskilt god sport – att under spännande drillning besegra en rusande och kämpande storöring eller lax – omöjligt att försvara genom att se det som ett alternativ till fiskens naturliga dödskamp.

Man bör också kunna ifrågasätta bruket att sätta tillbaka fisk som stressats och sannolikt plågats under infångandet. Att göra så blir allt vanligare, därför att man vill motverka utfiskning när intresset för sportfiske ökar. Eftersom »catch and release» kan sägas vara uttryck för ett slags omsorger, nämligen om ekologin i sjöar och älvar liksom om framtida sportfiskares rekreationsmöjligheter, förekommer det att detta upprepade infångande av samma fisk blir beskrivet som särskilt etiskt och ekologiskt riktigt. Man kontrasterar då gärna catch and release mot ett som mera hänsynslöst uppfattat dödande, en traditionell obetänksamhet som hotar framtida naturvärden. När intresset av att bevara en viss naturmiljö i sig skjuts i förgrunden, är det naturligtvis fråga om en helt annan typ av etisk grundsyn än den här diskuterade. För alla varianter av etik som fördömer onödigt djurplågeri, torde catch and release-fiske för nöjes skull vara oförsvarbart om man, till skillnad från Tännsjö, inte utesluter att fiskar kan lida.

När catch and release-försvaren också hänvisar till värdet av framtida rekreation, är det dock teoretiskt möjligt att de skulle kunna få godkänt av Tännsjö,

även under premissen att fiskar har känslor. I världens moraliska tillstånd ska ju då nämligen vägas in både fiskarnas antagna lidanden och de sportfiskande människornas därmed sammanlänkade eventuella välfärdsvinster. Den balansen är kanske omöjlig att beräkna i praktiken, men i teorin är den väl inte principiellt annorlunda än avvägningen av annan, mera konventionell djurhållnings moraliska minusposter mot människornas nytta.

Bör intuitionen sätta en gräns för kalkylerandet?

DEN SOM INTE är hedonistisk utilitarist på samma konsekventa sätt som Tännsjö, torde inte sällan hesitera inför de till synes gigantiska svårigheterna att utföra de relevanta lyckokalkylerna. En teori som vill grunda det rätta handlandet på alltför omfattande och svåra beräkningar får något smått absurt över sig, lite påminnande om den pre- eller paraempiristiska rationalismens beskäftiga deduktioner. Jag slås av det, när jag läser Tännsjös avslutande reflexioner om hur världen skulle kunna bli ännu bättre, då han bland annat skriver:

»Vi måste nog beträffande de vilda djuren vara beredda att resonera i termer av utrotning av hela arter. De djur som lever miserabla liv i det vilda – ständigt på jakt efter andra djur, eller själv offer för sådana attacker, eller drabbade av svält och så vidare – borde förmodligen inte finnas till överhuvudtaget.»

Som ekologiskt reformprogram är detta inte lite. De vanliga bytesdjuren för i stort sett alla varmblodiga rovdjur torde ligga illa till, och därmed också predatorerna själva – smågnagare, småfåglar, rävar, vesslor, kattdjur, falkar, hokar, örnar... Den vilda faunan skulle bli rätt tom. Om Tännsjös förslag på detta område fick full genomslagskraft, skulle förstås ändå åtminstone gäddorna och hajarna bli kvar. Det tycks mig som en ringa

tröst, eftersom man med fog kan betvivla det rimliga i att helt utesluta fiskarna från de kännandes skara.

Samtidigt kan man ju inte skoja bort att Tännsjö är konsekvent. Om premisserna för hans resonemang är riktiga, verkar det ju faktiskt följa att vi har skyldighet att moraliskt reformera djurvärlden på det storslagna sätt som han skisserar. Låt vara att ett alternativ till stora utrotningsprogram möjligen skulle kunna vara jättesatsningar på att med modern genetik och bioteknik omforma bestarna i fridsam riktning.

Om man i detta tycker sig se ett moraliskt *reductio ad absurdum* snarare än ett imperativ, beror det förmodligen på en intuition liknande den som genomsnittsfiskaren antagligen lutar sig mot: det är moraliskt legitimt att utgå ifrån att världen har en viss naturlig ordning. Vi bör inte acceptera allt i denna ordning, men vi har heller ingen skyldighet att rätta till allt som från en antropomorfistisk utgångspunkt tycks ont och fränstötande. Vi behöver inte omvandla all natur till kultur, det är som bekant möjligt att se kulturen som en delmängd av naturen. Och eftersom livet abborrarna och gäddorna emellan är fysiskt brutalt, som ett led i naturens amoraliska ordning, innebär vårt fiske inte någon egentlig ökning av fiskarnas onda. Och därmed inte heller av världens ondska, såvida vi kan avhålla oss från sadistisk inlevelse utan att avtrubbas känslomässigt och, naturligtvis, inte använder för fiskelyckan onödigt plågsamma fångstmetoder.

✱

Inge-Bert Täljedal är professor i histologi och rektor för Umeå universitet